VIKIPEEDIA

Suulu keel

Suulu keel on bantu keelte hulka kuuluv keel, mis on üks 11 ametlikust Lõuna-Aafrika Vabariigi keelest. Emakeel on see umbes 22,7% lõunaaafriklastele, kuigi rohkem kui pool Lõuna-Aafrika Vabariigi rahvastikust saab sellest aru. Suulu keel sarnaneb väga koosa keelega ja neid kahte peetakse vastastikku mõistetavaks.[2]

Suulu keel on suurima kõnelejate arvuga keel Lõuna-Aafrika Vabariigis, ületades isegi inglise ja afrikaani keele. Seda kõneldakse enim KwaZulu-Natali ja Mpumalanga provintsides. Suulu keele kõnelejaid leidub veel ka Zimbabwes, Lesothos, Malawis, Svaasimaal ja Mosambiigis. Kõnelejate arv 2006. aasta seisuga on Lõuna-Aafrika Vabariigis 9 980 000 ja see on kasvamas. Kõikides riikides on kõnelejaid kokku 10 349 100. Suulu kirjakeel põhineb ladina tähestikul.[1]

Suulu keel	
Kõneldakse	Lõuna-Aafrika Vabariik Zimbabwe Lesotho Malawi Svaasimaa Mosambiik
Piirkonnad	KwaZulu-Natal, Mpumalanga
Kokku kõnelejaid	10,3 miljonit (2006)[1].
Keelesugulus	Nigeri-Kordofani hõimkond ▪ Atlandi-Kongo keelkond ▪ Volta-Kongo ▪ Benue-Kongo ▪ bantu keeled ▪ S-rühm ▪ nguni keeled ▪ **suulu keel**
Ametlik staatus	
Ametlik keel	Lõuna-Aafrika Vabariik
Keelekoodid	
ISO 639-1	zu
ISO 639-2	zul
ISO 639-3	zul

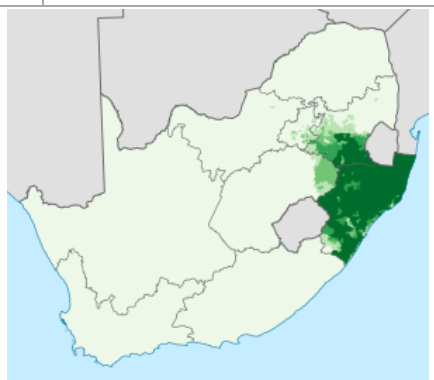

Suulu keelt kodukeelena kõnelejate osakaal Lõuna-Aafrikas 2011. aastal

0–20%	60–80%
20–40%	80–100%
40–60%	

Sisukord

Keeleline variatsioon

Häälikusüsteem
- Vokaalid
- Konsonandid
  - Imihäälikud
  - Kähiseva häälega hääldatud konsonandid
  - Implosiivsed konsonandid
  - Ejektiivid
  - Konsonantfoneemide tabel
- Toon

Grammatika
- Nimisõnad
- Verbid
- Süntaks

Põhiarvsõnad
- Sõrmedel loendamine

Keelenäited

Lisaks

Viited

Välislingid

Keeleline variatsioon

Suulu keeles on mitmeid dialekte, millest nelja järgmist peetakse peamisteks: Suulu (Suulumaa), Suulu (Natali), Lala ja Qwabe. Suulu keelel põhineb ka üks pidžinkeel, mis kasutab segu suulu, inglise, afrikaani ja teiste Aafrika keelte sõnavarast.[3]

Häälikusüsteem

Paljud silbid lõppevad suulu keeles täishäälikuga ning keeles ei esine kaashäälikuühendit.[4]

Vokaalid

Suulu keeles on viisvokaali (*a*, *e*, *i*, *o*, *u*), mis võivad olla nii pikad kui lühikesed. Kuigi vokaali pikkus võib muuta sõna tähendust, ei märgita seda kirjas.[4]

Konsonandid

Imihäälikud

Imihäälikuid kasutatakse mitmes Lõuna-Aafrika Vabariigi keeles.[5] Suulu keeles on kolm erinevat imihäälikute artikulatsiooni:

- c – dentaalne, võrreldav hammaste imemisega ’tsk tsk’ heli tehes;
- q – alveolaarne, võrreldav klaaspudelilt korgi eemaldamisega;
- x – lateraalne, võrreldav hobusele keele naksutamisega.

Kõik kolm artikulatsiooni sisaldavad omakorda viit erinevat imihäälikut, mis on kas helilised, nasaalsed või hõngushäälikud. Kokku on seega suulu keeles 15 erinevat imihäälikut.[5]

Kähiseva häälega hääldatud konsonandid

Kähisevate konsonantide esile toomisel on häälepaelad vibreerimise ajal rohkem avatud, et õhk nende vahelt välja pääseks. Sellise häältdusviisiga käib kaasas kuuldav heli.[4] Suulu keeles on kähisevad konsonandid näiteks /bʰ/ ja /dʰ/.

Implosiivsed konsonandid

Implosiivsed konsonandid erinevad tavalistest sulghäälikutest sellel määral, et õhku hingatakse hääldamise ajal sisse, mitte välja.[4] Suulu keeles on selliseks konsonandiks bilabiaalne /ɓ/. Kirjapildis oleks see *b*.

Ejektiivid

Ejektiivid on helitud konsonandid, mis tuuakse esile, kui hääliku hääldamisel suletakse ka samaaegselt häälepilu. Õhusurve suus paisub ja kui heli lahti lastakse, käib sellega kaasas märgatav õhupahvak.
Suulu keeles /t’/ /k’/ ja /p’/. Ejektiivi tunnus on ülakoma otse foneemi järel.[4]

Konsonantfoneemide tabel

		Bilabiaalne	Labiodentaalne	Dentaalne	Lateraalne	(Post)alveolaarne	Postalveolaarne/ palataalne	Velaarne	Larüngaalne
Imihäälikud	**helitu**			kǀ (c)	kǁ (x)	kǃ (q)			
	helitu kähiseva häälega			kǀʰ (ch)	kǁʰ (xh)	kǃʰ (qh)			
	heliline kähiseva häälega			gǀʰ (gc)	gǁʰ (gx)	gǃʰ (gq)			
	heliline nasaalne			ŋǀ (nc)	ŋǁ (nx)	ŋǃ (nq)			
	heliline nasaalne kähiseva häälega			ŋǀʰ (ngc)	ŋǁʰ (ngx)	ŋǃʰ (ngq)			
Klusiilid	**helitu ejektiiv**	p’ (p)		t’ (t)			cʼ (ty)	k’ (k)	'
	helitu hõngushäälik	pʰ (ph)		tʰ (th)			cʰ (tyh)	kʰ (kh)	
	heliline kähiseva häälega	bʰ (bh)		dʰ (d)			ɟʰ (dy)	gʰ (g)	
	implosiivne	ɓ (b)							
Frikatiivid	**helitu**		f (f)	s (s)	ɬ (hl)		ʃ (sh)	x (rh)	h (h)
	heliline kähiseva häälega		vʰ (v)	zʰ (z)	ɮ (dl)			ɣ̈ (gr)	ɦ (hh)
Afrikaadid	**helitu ejektiiv**		ts’ (ts)				tʃ‘ (tsh)	kx’ (kr)	
	helitu hõngushäälik		tsʰ (ths)				ʧʰ (thsh)		
	heliline kähiseva häälega						ʤʰ (j)		
Nasaalid	**heliline**	m (m)	n (n)				ɲ (ny)	ŋ (n’)	
	heliline kähiseva häälega	mʰ (mh)	nʰ (nh)				ɲʰ (nyh)		
Poolvokaalid	**heliline**	w (w)			l (l)		y (y)		
	heliline kähiseva häälega	wʰ (wh)			lʰ (lh)		yʰ (yh)		

Sulgudes on märgitud foneemide kirjapilt. Häälikud ise on välja toodud IPA-s.

Toon

Nagu suurem osa bantu keeltest, kuulub ka suulu keel toonikeelte alla. See tähendab, et mõned sõnad – kuigi samamoodi kirjutatud – saavad erineva tähenduse vastavalt kõneleja toonile. Näiteks sõnad "preester" ja "õpetaja" kirjutatakse suulu keeles mõlemad *umfundisi* ja nende erinevust saab väljendada ainult tooniga. Vaikimisi kasutatakse madalat tooni, kuigi häälikutel võib olla nii kõrge kui ka langev toon. Suulu keel kasutab ka sõnatooni – toon ei sõltu sellest, kui palju silpe sõnas on. Suulu keele substantiividel on neli erinevat toonimustrit, verbidel kaks.[6]

Grammatika

Suulu keel on morfoloogiliselt aglutineeriv keel.[5] Keele sõnavaras on üsna palju laensõnu teistest keelest (inglise ja afrikaani).[7]

Nimisõnad

Suulu keele nimisõnad koosnevad kahest olulisest osast – tüvest ja prefiksist. Prefiksite põhjal jaotatakse nimisõnad viieteistkümnesse erinevasse klassi eelkõige nende grammatilise käitumise järgi, aga ka semantiliste omaduste järgi. On olemas klassid inimeste, loomade, taimede jm kohta, kuigi mitte kõiki substantiiviklasse ei saa nii täpselt liigitada. Klasse saab liigitada paaridesse nende binaarse opositsiooni põhjal (ainsus – mitmus). Nt moodustavad klass

1a ja 2a paari. Klass 1a kasutab prefiksit *u-*, klass 2a aga prefiksit *o-*. Sõna "isa" kuulub klassi 1a ja selleks, et sellest mitmust moodustada, tuleb vahetada sõna ees olevat prefiksit järgnevalt:

Ainsus	Tõlge	Mitmus	Tõlge
***U**baba*	'isa'	***O**baba*	'isad'

Vastavalt sellele, millisesse klassi kuulub nimisõna, valitakse ta teised lauseosad – verbid, adjektiivid jne – samast klassist.[5] Suulu keeles pole definiitseid artikleid.[4]

Verbid

Suulu keele verbidele lisandub mitmeid morfeeme, nagu näiteks:

- subjekti märkiv prefiks;
- ajamorfeem, mis määrab mineviku, tuleviku vms;
- objekti märkiv prefiks;
- sufiks, mis näitab erinevaid verbi omadusi, näiteks modaalsust.

Verbile lisanduv sufiks on peaaegu alati olemas, ülejäänud morfeemide lisandumine sõltub lause eesmärgist ja funktsioonist.[5]
Verbitüved võivad olla väga lühikesed, ka ühetähelised. Mõned näited:

*-**w**-*	kukkuma
*-**dl**-*	sööma
*-**siz**-*	aitama

Lisades erinevaid sufikseid, muutub ka tähendus:

-enz-	tegema
*-enz**an**-*	midagi koos tegema
*-enz**el**-*	kellegi jaoks midagi tegema
*-enz**is**-*	panema kedagi midagi tegema

Süntaks

Sõnajärg on suulu keeles subjekt-verb-objekt (SVO). Kui objekt võib esineda lauses eraldi sõnana, siis subjekt on alati verbi ees prefiksina, välja arvatud juhtudel, kus tahetakse subjekti eriliselt rõhutada.[5] Näide subjekti märkivast prefiksist *si-* ja pronoomenist *thina* (mõlemad tähendavad "meie"):

***Si**hamba manje.*	**Me** lähme nüüd.
***Thina s**ihamba manje.*	***Meie*** lähme nüüd.

Põhiarvsõnad

Suulu põhiarvsõnad ühest kümneni[8] :

Üks	*kunye*
Kaks	*kubili*
Kolm	*kuthathu*
Neli	*kune*
Viis	*kuhlanu*
Kuus	*isithupha*
Seitse	*isikhomisa*
Kaheksa	*isishiyagalombili*
Üheksa	*isishiyagalolunye*
Kümme	*ishumi*

Sõrmedel loendamine

Emakeelena suulu keelt kõnelevad inimesed loendavad sõrmedel, alustades vasaku käe väikesest sõrmest ja liikudes järjest parema käe põidlani ning sealt edasi väikese sõrmeni. Numbrid kuuest üheksani on omapärase etümoloogilise taustaga: number kuus, *isithupha*, tähendab põialt; number seitse, *isikhomisa*, tähendab "see, mis nimetab"; kaheksa ehk *isishiyagalombili* tähendab "kaks on järel" ja lõpuks üheksa, *isishiyagalolunye*, tähendab "üks on järel".[8]

Keelenäited

Ubusuku obuhle namaphupho amamnandi!
Head ööd ja ilusaid unenägusid!

Halala ngosuku lokuzalwa!
Palju õnne sünnipäevaks!

Ngubani igama lakho?
Mis on su nimi? [9]

Lisaks

Suulu keele pronoomenisüsteem ei võimalda viisakuse väljendamist nagu paljud Euroopa keeled.[10] Lokatiivseid demonstratiive on suulu keeles kolm: siin, seal ja seal kaugemal (vastavalt *lo*, *lowo*, *lowaya*). Väljendite "see on siin", "see on seal" ja "see on seal kaugemal" kasutamine on komplitseeritum, sest iga kolme väljendi kasutamisel on 14 erinevat viisi, mis sõltuvad sellest, mis substantiiviklassi sõna kuulub jm. Kokku on suulu keeles seega 42 erinevat moodust, millega väljendada erinevaid kohasuhteid.[11]

Viited

1. "Zulu – Ethnologue" (http://www.ethnologue.com/language/zul/***EDITION***). Vaadatud oktoober, 2013. Inglise keeles.
2. "ZULU – South African Language Zulu" (http://www.sa-venues.com/language-zulu.htm). Vaadatud oktoober, 2013. Inglise keeles.
3. "UCLA Language Materials Project" (http://www.lmp.ucla.edu/Profile.aspx?menu=004&LangID=23). Vaadatud oktoober, 2013. Inglise keeles.
4. "Zulu – About World Languages" (http://aboutworldlanguages.com/zulu). Vaadatud oktoober, 2013. Inglise keeles.
5. "Zulu language – Community Memory" (http://www.ulwazi.org/index.php5?title=Zulu_language). Vaadatud oktoober, 2013. Inglise keeles.
6. Rycroft, David K. 1980. "The Depression Feature in Nguni Languages and Its Interaction with Tone", *Communication No. 8*. Department of African Languages, Rhodes University, Grahamstown
7. "Zulu language – Encyclopedia Britannica" (http://www.britannica.com/EBchecked/topic/658378/Zulu-language). Vaadatud oktoober, 2013. Inglise keeles.
8. "Zulu numbers – Of Languages and Numbers" (http://www.languagesandnumbers.com/how-to-count-in-zulu/en/zul/). Vaadatud november, 2013. Inglise keeles.
9. "Zulu Phrases and Common Sentences – Linguanaut" (http://www.linguanaut.com/english_zulu.htm). Vaadatud oktoober, 2013. Inglise keeles.
10. "WALS Online – Zulu language" (http://wals.info/languoid/lect/wals_code_zul). Vaadatud oktoober, 2013. Inglise keeles.
11. "Locative Demonstrative Copulatives – White Zulu" (http://whitezulu.wordpress.com/2013/05/06/locative-demonstrative-copulatives/). Vaadatud oktoober, 2013. Inglise keeles.

Välislingid

- Veebikeskkond suulu keele õppimiseks (http://mylanguages.org/learn_zulu.php)
- Suulu-inglise-suulu sõnastik (http://isizulu.net/)

Pärit leheküljelt "https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Suulu_keel&oldid=5450249"

Selle lehekülje viimane muutmine: 20:19, 15. september 2019.

Tekst on kasutatav vastavalt Creative Commonsi litsentsile "Autorile viitamine + jagamine samadel tingimustel"; sellele võivad lisanduda täiendavad tingimused. Täpsemalt vaata Wikimedia kasutamistingimustest.